

УДК 929Решетник:[59:069](477.61)

Євдокія Решетник (1903–1996) — видатна постать в історії академічної зоології та екології в Україні

М. Коробченко

Національний науково-природничий музей, Національна академія наук України (Київ, Україна)

Evdokia Reshetnyk (1903–1996) — an Outstanding Figure in the History of Academic Zoology and Ecology in Ukraine. — Korobchenko, M. — Evdokia Reshetnyk was a Ukrainian zoologist, ecologist, collector, biographer and patriot of Ukraine. A significant part of her research activities is related to the Zoological Museum and the Institute of Zoology, ASU. Biographical data on her higher and postgraduate education at the Kharkiv Department of the All-Ukrainian Institute of Zoology and Biology (Zoobin) are presented, as well as information on her work in Kyiv, in particular in the Kyiv Zoo and in Zoobin. During her postgraduate studies she worked at the Steppe Institute in Askania-Nova in the group led by V. Stanchynsky. In 1936, she became a researcher in Zoobin (later the Institute of Zoology, IZAN) and took part in a number of expeditions to different regions of Ukraine in order to study the biology of mole rats and ground squirrels. During her research activities she collected considerable rodent series, which are still being preserved. Reshetnyk was among those researchers, who remained employees of the institute and curators of the museum's fonds even during World War II continuing expedition research. In the same time she worked at the Red Cross. After the war she stayed at the IZAN, but in 1951 she was repressed. After release she proceeded to study rodents, and later she began to investigate the biography of scientists she worked with in different times of her life.

Key words: Evdokia Reshetnyk, personalities, zoology, ecology, Ukraine, repressions.

Вступ

Євдокія Решетник є людиною, життя і творчість якої відображають віхи розвитку в Україні досліджень в галузі зоології хребетних, музеології та історії науки. Євдокія Григорівна була активним учасником і до певної міри історіографом найскладніших етапів становлення в Україні екології (школа Володимира Станчинського), розвитку наукових досліджень в заповідниках (Степовий інститут в Асканії-Нова), таксономічних ревізій складних політипних комплексів (дослідження сліпаків і ховрахів), відродження імен забутих імен своїх незабутніх репресованих радянською владою колег (Микола Шарлемань, Сергій Парамонов, Івана Іваненко, Сергій Медведєв та ін.).

З її ім'ям пов'язано ведення біографій та архівних справ, збереження зоологічних колекцій в найскладніші часи існування академічних установ — у часи Другої світової війни. Саме Євдокія Решетник відіграла ключову роль у збереженні працездатності музею та збереженні його колекцій як їх куратор в період від останніх довоєнних років до перших повоєнних років. Відомою Євдокія Григорівна стала і тим, що підняла нав'язану владою кон'юнктуру тему боротьби з тваринами-шкідниками на зовсім інший рівень, вивчаючи їхню популяційну екологію, мінливість та поширення як основу для прогнозування шкодочинності та визначення ролі у господарстві. І, попри надзвичайні прикрощі долі, в усі найскладніші моменти свого життя вела себе гідно і завжди захищала імена своїх колег.

Варто зазначити, що до цих авторських розвідок не було опубліковано жодної праці, присвяченої Є. Г. Решетник. Попри те, що її ім'я нерідко згадується в описах життя інших дослідників, у тому числі Володимира Станчинського та його Степового інституту (Грама, 2008), Сергія Парамонова (Корнеєв, 2014), Миколи Шарлеманя (Хохлова, 1998) та інших відомих дослідників.

Мета цієї праці — висвітлити невідомі сторінки біографії дослідниці.

Corresponding author address: M. Korobchenko; National Museum of Natural History, NAS of Ukraine; Bohdan Khmelnytsky St. 15, Kyiv, 01601 Ukraine; e-mail: aquamarine@ukr.net

Матеріал

В основу цієї праці покладено матеріали дослідження, які доповідалися автором на Міжнародній науковій конференції «Природничі музеї та їх роль в освіті та науці», що проходила восени 2015 р. у Києві в Національному науково-природничому музеї НАН України (ННПМ). Під час підготовки цієї розвідки автором використано наступні матеріали: огляди з історії розвитку зоології в Україні (Мазурмович, 1972; Білокінь, 2008), публікації самої Є. Решетник, каталог теріологічної колекції ННПМ, спогади сина — Еміля Хоменка (рис. 1), який повідомив значну частину невідомої до тепер інформації. Інформацію про окремі біографічні дані взято з особової справи, що зберігається в Архіві Інституту зоології НАН України, завдяки сприянню Л. Годлевської.

Це дослідження не включає матеріали, отримані при вивченні Справи Є. Г. Решетник, що зберігається в архіві СБУ (архіви КДБ), оскільки вони стосуються тільки періоду життя, роботи й громадської діяльності в період окупації Києва у 1942–1943 роках (це том обсягом близько 180 стор.) і становлять предмет окремого дослідження, що готується спільно з І. Загороднюком як окрема праця.

Рис. 1. Еміль Якович Хоменко (нар. 24.12.1928) — син Євдокії Григорівни, з яким проведено кілька зустрічей з метою з'ясування багатьох невідомих сторінок з життя його матері. Фото зроблено під час зустрічі, що пройшла в редакції журналу «Вісник зоології», жовтень 2014 р., Київ. Протягом 1948–1956 рр. був ув'язнений за участь у молодіжній ОУН м. Києва і пройшов табори Мордовії, Караганди і Воркути.

Fig. 1. Emil Yakovych Khomenko (born in 1928, December 24), Yevdokia Hryhorivna's son, who took part in several meetings to clarify some unknown details of his mother's life history. The photo was taken during a meeting at the editorial office of "Vestnik zoologii," October 2014, Kyiv.

Початки (народження, батьківська сім'я)

Євдокія Григорівна Решетник народилася у с. Кошманівка Карлівського (Машівського) району Полтавської обл. За розповідями її сина, «народилася 1 березня 1903 р. за старим стилем, а записали (zareestruvali) того ж року на Іллю», тобто 2 серпня 1903 р. Новонароджена дитина одразу тяжко захворіла, і місцевий священик, вважаючи, що дитина помре, не хотів її реєструвати. 1 березня за старим стилем (14 березня за новим) є Днем преподобної мучениці Євдокії (у народі — День Євдокії, Явдохи), а також, згідно з народною традицією, — це перший день весни, початок нового року. Наші предки вважали, що саме в цей день повертаються з вирію ластівки; починаючи з цього дня, діти ходили по дворах і славили прихід весни, і також співали закличні веснянки і носили із собою вирізаних з дерева ластівок або випечених «жайворонків». За спогадами сина, 1 березня у с. Кошманівка було «Днем жайворонків» і Євдокія Григорівна, за цікавим збігом, почала свою наукову діяльність з вивчення жайворонків (ще в Харкові, в аспірантурі).

Народилася Євдокія Григорівна у заможній селянській родині, батько Григорій Юхимович Решетник був «помертно розкуркулений» — помер до розкуркулення. Родина мала худобу, землю, у селі всі знали «Решетникове обійстя» — місцину, де розміщала садиба її прадіда. У Григорія Юхимовича (за розповідями Еміля Хоменка) з часів Першої світової війни були верблюди «Саша» і «Вася», і коли він помер, його везли на кладовище на цих верблюдах. Цікавим фактом є те, що ці верблюди згадуються у «Педагогічній поемі», в епізоді, коли кінь, що віз макарєнкових вихованців по дорозі, злякався, зустрівши верблюдів, і понісся. Колонія

імені Максима Горького, де працював Макаренко, а потім описав це у своїй «Педагогічній поемі», у листопаді 1921 р. була переведена до с. Ковалівка Полтавської області, яке знаходиться від с. Кошманівка (рідного села Євдокії Решетник) на відстані 32 км.

За автобіографією Євдокії Решетник, вона з раннього дитинства жила у Полтаві, на утриманні у своєї старшої сестри та її чоловіка — робітника паровозоремонтних майстерень. Невідомо чому з раннього дитинства Решетник не була з батьками. Ми знаємо тільки, що батько «помер до розкуркулення». Можна припустити, що через ранню смерть батька опіку над молодшою сестрою взяла старша сестра, або батьки вирішили дати гідну освіту дитині у місті. Син згадує адресу, за якою мати проживала в Полтаві: вул. Інститутська (Інститутський проріз), 26, та тітку Марусю (рідну сестру Євдокії Решетник). Євдокія Решетник була обдарованою та талановитою дитиною, спочатку вчилася у початковій школі, потім здала екстерном екзамен за чотири класи гімназії і поступила до п'ятого класу.

Освіта

Закінчивши сьомий клас гімназії, з 1918 р. навчалася на трирічних педагогічних курсах у м. Полтава. По закінченню цих курсів працювала педагогом у Дитячому будинку, а 1920 року склала іспити до Інституту народної освіти у м. Полтава (нині — Полтавський педагогічний університет), де до 1924 р. навчалася на біологічному факультеті. Під час навчання працювала вчителем біології у Дитячому містечку (Дитячому будинку).

Під час навчання у Полтавському ІНО познайомилася і дружила з Павлом Тичиною та Оксаною Іваненко. Також познайомилася там зі своїм майбутнім чоловіком, з яким навчалася разом у інституті. Чоловік — Яків Хоменко — народився у с. Книшівка Гадяцького району Полтавської обл. Яків Андрійович став філологом та перекладачем, друзі та знайомі називали його «ходячою енциклопедією». Працював згодом у Інституті мовознавства і літератури у м. Київ, навчався там у аспірантурі, під час навчання працював бібліотекарем. Був знайомий з Павлом Тичиною, Максимом Рильським, Олесем Гончаром, редагував твір Гончара «Прапорonoсці». Євдокія Решетник та Яків Хоменко (рис. 2) побралися у 1926 р. у Харкові, 1928 р. у них народився син Еміль. Але «офіційно» одружилися вони тільки у 1970 р., і 42-річний син був свідком. З раннього дитинства син пам'ятає маму за роботою з мікроскопами.

Рис. 2. Подружжя Яків Хоменко та Євдокія Решетник. Фото 13 серпня 1928 р., тобто в рік народження сина Еміля. Яків Андрійович Хоменко (1902–1993) — відомий літератор, автор низки критичних статей та першого в Україні радянської доби огляду пам'яток, пов'язаних з Тарасом Шевченком, співробітник Інституту мовознавства і літератури.

Fig. 2. The married couple of Yakiv Khomenko and Evdokia Reshetnyk. The photo was taken on 13th of August 1928, i.e. in the same year their son Emil was born.

Робота в Харкові

1924 року Євдокія Решетник закінчила інститут (Полтавський ІНО), отримала спеціальність «біолог» та переїхала до Харкова, де працювала викладачем біології у Робітничій школі (ст. Основа, околиці м. Харків), де вона вела загальний курс зоології.

У 1931 році Євдокія Решетник успішно склала іспити та була зараховано аспірантом у НДІ зоології при Харківському державному університеті. Одна з назв того НДІ (очевидно, з

1934 р.) — «Харківський філіал Всеукраїнського зоолого-біологічного інституту УАН» (у рамках цього інституту в Києві сформувався і майбутній Інститут зоології НАН, в якому згодом працювала і Євдокія Решетник).

Про роки аспірантури Євдокії Решетник прямих даних немає, але можна припустити, що керівником її був Володимир Станчинський, який працював з березня 1931 р. по грудень 1933 р. у Секторі екології Зоолого-біологічного інституту при Харківському університеті (Грама, 1998), саме куди у 1931 р. і поступила до аспірантури Решетник. Вона ніколи не згадувала про цей період, можливо у зв'язку із тим, що вся «команда» (15 осіб) В. Станчинського була заарештована наприкінці 1933 р. Очевидно, що учні Станчинського, серед числа яких був й Іван Сахно¹, зазнали політичних гонінь.

Під час аспірантури, з 1933 року Решетник стала науковим співробітником у Науково-дослідній станції м. Харкова, працювала там до 1935 р. Євдокія Григорівна закінчила аспірантуру у 1934 році та «захистила наукову роботу». Згодом, за кілька років, вона опублікувала статтю, явно пов'язану з роками аспірантури, з Асканією-Нова та тематикою біоценологічних досліджень групи В. Станчинського: «До екології жайворонків в умовах району Асканія-Нова», яку було опубліковано в центральному зоологічному виданні України — «Збірнику праць зоологічного музею» (Решетник, 1937). Ця праця, очевидно, і була першою дисертацією Євдокії Григорівни, виконаною в рамках наукових проектів Степового інституту² під керівництвом В. Станчинського, проте з очевидних причин не була зарахована (або не представлена?) як дисертація і в документах позначена як «робота» (не як «дисертація»), захищена 1934 р. за підсумками аспірантури, без згадки наукової теми і керівника.

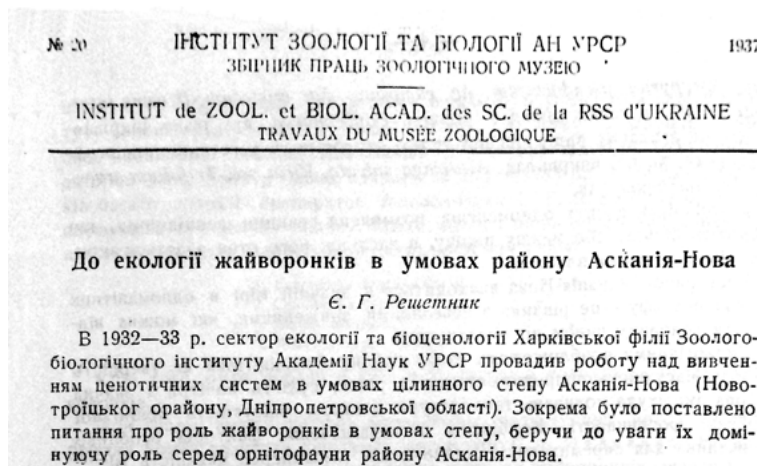

Рис. 3. Титульна сторінка праці Євдокії Решетник «До екології жайворонків в умовах району Асканія-Нова» (Решетник, 1937).

Fig. 3. The title page of an article by Evdokia Reshetnyk «On ecology of larks under conditions of the Askania-Nova region» (Reshetnyk, 1937).

У травні 1935 року Євдокія Решетник переїхала до Києва, який запам'ятався сину квітучими каштанами.

Цей переїзд був спричинений переводом видавництва, у якому працював чоловік Решетник, до нової столиці (у 1934 році столицю України перенесено з Харкова до Києва).

Робота в Києві

Довоєнний період

Спочатку родина розмістилася за адресою по вул. Богдана Хмельницького, 3. Це був готель «Західна Україна», там вони жили два роки (після війни називався «Жовтневий»), на 2-му поверсі, «вікна виходили на вул. Леніна». Потім родині дали кімнату на Саксаганського, 137

¹ Історію Івана Сахна нещодавно розшифровано в деталях (Загороднюк, 2011): він у той самий час брав участь у теренових дослідженнях на Херсонщині, був у тій само аспірантурі (очевидно, що у В. Станчинського) у 1931–1934 рр., звідки переїхав до Луганська, і дисертацію захистив лише згодом.

² Про роботу Степового інституту докладніше див. у статті В. Грами «Степовий науково-дослідний інститут — заповідник «Чаплі» (1929–1932 рр.): нові сторінки з історії біоценологічних досліджень в Асканія-Нова» (Грама, 2008).

(за згадками сина, можливо № 135, край вулиці з боку вокзалу). Еміль ходив до школи на розі Пушкінської і Хмельницького. З 1935 року (фактично з початку перебування в Києві) працювала науковим співробітником у Київському зоопарку і одночасно вела гурток Юних натуралістів при зоопарку. До зоологічного гуртка Євдокії Решетник ходила Гуля (Маріонела) Корольова, майбутня українська радянська актриса, героїня повісті «Четверта висота» Олени Ільїної (Ліі Яківни Маршак). Гуля якийсь час товаришувала з Емілем.

З 16 травня 1936 р. Євдокія Решетник зарахована науковим співробітником до Інституту зоології АНУ. В Інституті деякий час паралельно з науковою роботою виконувала обов'язки вченого секретаря. (Ймовірно, водночас продовжувала працювати у зоопарку, оскільки син згадує, що після школи, в яку він пішов восени 1936 р., їдив трамваєм до мами в зоопарк). Емілю запам'ятався період роботи матері у зоопарку завдяки тваринам, що жили вдома та у мами на роботі (була й вивірка, яка надовго кудись зникла, а потім її знайшли в батьковому пальто, їжачок «Пік», опудало якого стоїть тепер в музеї (в ННПМ)). Робоче місце в зоопарку «було недалеко від паркану й дороги, направо від входу, у самому кутку».

Пам'ятним фактом є історія про відвідування зоопарку сином Павла Постишева у супроводі денщика, де йому подарували якогось улюбленця і всім було дуже його шкода. Разом з сином відвідувала зоопарк і його мати (дружина Постишева) Тетяна Постолювська³. Еміль згадує, що рідна тітка його матері теж була Тетяною Постолювською, тобто вони могли бути родичками (за його розвідками дружина Постишева теж була родом з Решетилівки, як і мати Решетник). Можливо, вона тому й приїздила до Євдокії Решетник. Про це Євдокія Григорівна ніколи не розповідала синові.

Євдокія Решетник активно та успішно включилася в роботу інституту. Водночас з науковою роботою Євдокія Григорівна вела в інституті громадську діяльність, була обрана головою профспілкового комітету. Син згадує вечірку вдома (бл. 1937): матір всі вітали з чимось по роботі (можливо, це була доповідь за результатами її досліджень з систематики та географічного поширення сліпаків в Україні, матеріали якої були опубліковані у 1939 р.). У 1940 р. вона захищає дисертацію на здобуття наукового ступеню кандидата біологічних наук.

У травні 1941 р. Євдокія Решетник знаходилася в експедиції у Кишиневі; її чоловік в той час залишався у Києві, проте з початком війни його направили до воєнкомату в Самарі (Куйбишев), але Яків був комісований за станом зору і повернувся до Києва; Еміль перебував у тітці в Полтаві. Через початок війни Євдокія Решетник повертається з експедиції до Києва, а звідти з академічним евакуаційним ешеленом вирушає до Уфи. У Полтаві, через яку йшов цей ешелон, вона мала забрати сина, але через комендантську годину не змогла дістатися до будинку сестри. Ешелон пішов з Полтави до завершення комендантської години, і тому Євдокія Григорівна вирішила залишитися, а рідні сестри умовили її не наздоганяти ешелон.

Деякий час Решетник з сином перебувала в Полтаві у своєї сестри. Коли німці зайшли до Полтави, Євдокія Григорівна вирішує повернутися до Києва. Це сталося у жовтні 1941 року, коли разом із сестрою Анатолія Шияна (українського письменника), який на той час також перебував у Полтаві, вони вирушають до Києва. Еміль Хоменко згадує, що їхали кінями, шлях зайняв довгих 10 днів. Мати здобула документи, знайшла десь цигана з конем, далі «їхали, проте насправді всі йшли пішки біля коня, по 30 км на день, на возі були бебехи, з їжі було молоко та хліб, дорога була безлюдною». Ще на виїзді з Полтави, як згадує Еміль Якович, по дорозі зустріли німців, один з яких забрав коня, але мати поскаржилася німецькому офіцеру, що їхав назустріч, і коня їм повернули.

³ Тетяна Постолювська разом із Павлом Постишевим, попри номенклатурні статуси і приятельські стосунки з «вождем народів», 22 лютого 1938 р. заарештовані і врешті розстріляні. Постишева 2010 р. визнано одним з організаторів Голодомору в Україні, попри реабілітацію його в період «хрущовської відлиги».

Робота й громадська діяльність в окупації

Після повернення до Києва Євдокія Григорівна спочатку була без роботи, перші дні сім'я жили у її колеги — М. Шарлеманя, на Короленка 37 (проти Софії, біля КДБ). За спогадами сина, материнська «квартира була розграбована, мати там прибрала, поставила замок, і вони туди перебралися, зайнявши всі три кімнати»⁴.

Євдокія Решетник почала працювати у Червоному Хресті (до припинення його діяльності в лютому 1942 р.). Щодня вона їздила у Дарницю (лівобережна частина Києва), де була розташована база полонених червоноармійців. У Червоному хресті його активісти (а серед них і вона) збирали одяг, продукти та передавали полоненим. Син згадує, що полонених годували горохом, який вона приносила і додому, щоб прогодувати родину, адже матеріальне становище було дуже тяжким. Взимку 1942 року, 10 лютого, відбулися арешти у Червоному Хресті. Це був початок закриття Червоного Хреста, а потім і розстрілу полонених, що було пов'язано з відмовою Сталіна від солдатів, які потрапили до полону.

В той час відбулися арешти редакції «Українського слова», за зв'язок з яким звинувачували і Решетник. Гестапо заарештувало і Євдокію Решетник за те, що вона була присутня на їх зборах під виглядом дня народження та за зв'язок з мельниківцями. Євдокія Григорівна була знайома з Рогачем та Ситником, мешкала разом з ними в той час на Толстого, 25, але не була пов'язана з «Українським словом». У камерах був неймовірний холод, на дворі стояли 40-градусні морози, у тюрмі не годували, і чоловік носив через день їй півлітрову банку гороху, з того ж таки Червоного Хреста.

Євдокію Решетник звільнили за порукою Миколи Шарлеманя та Сергія Парамонова, які свідчили, що вона «не комуністка, що залишена зі спецзавданням». Але на Решетник був цілий стос доносів, написаних своїми ж колегами. Пояснювала вона це тим, що була довгий час безпартійним профоргом, з яким були пов'язані роздачі певних профспілкових благ (путівки тощо), і тому в неї закономірно з'явилися недобррозичливці серед колег. Але це зіграло швидше на користь, і її звільнили з гестапо (на «Короленка, 33», там де тепер СБУ) через 18 днів⁵. Тоді звільнили також майже всіх працівників Червоного Хреста через його міжнародну відомість.

Згодом, коли в будинку ВУАН (нині будівля ННПМ) було створено Інститут захисту рослин, Євдокія Решетник працювала в ньому науковим співробітником (за показами на допитах — майже півтора роки, з травня або червня 1942 року до вересня 1943 року). Цей інститут було створено окупаційною владою на базі Інституту біології та зоології АН України, його керівником з боку «місцевих» біологів став її колега Микола Шарлемань, який зібрав в інституті всіх колег, що залишилися в Києві і з яким вона працювала весь цей час. Емілю Хоменко на той час виповнилося 14 років, і щоб його не забрали на роботу до Німеччини, мати влаштувала сина в Інститут учнем-палітурником, де він працював протягом 1942–1943 рр. Син згадує, що він «ходив до немки» — вчив німецьку, а «немка» годувала його котлетами й картопляним пюре, навіть подарувала туфлі.

Тематикою основних досліджень Євдокії Григорівни в Інституті захисту рослин стало вивчення таксономії, мінливості, поширення й господарського значення ховрахів: керував темою М. Шарлемань, проте польові дослідження і збір морфологічного матеріалу проводила

⁴ Важливими є деталі побуту. Квартира була на 6 поверсі. До війни їхньою була 1 кімната, проте тепер всі три кімнати були вільними. Вода була тільки на 1 поверсі, і Еміль мав обов'язок носити воду на 6-й поверх (зокрема й туалет був в квартирі); квартиру в холод топили — на кухні була пічка, там і спали взимку. Еміль для пошуку дров лазив щодня у ботпарк (тобто ботсад ім. Фоміна) і збирав там тріски, плюс були в нагоді численні газети і книжки, зокрема й здоровенна «История гражданской войны».

⁵ Уже в роки Незалежності за всі дні перебування в катівнях Гестапо отримала компенсацію, по 50 марок за кожний день (Е. Хоменко, особ. повід.). За Вікіпедією, Гестапо (нім. GEheime STAatsPOLizei) — таємна державна поліція Третього Рейху в 1933–1945 роках, призначена для боротьби з інакодумцями, незадоволеними і супротивниками нацистського режиму, входила до складу Міністерства внутрішніх справ Німеччини.

Є. Решетник. Окремі дослідження проводилися на Полтавщині, в «поля» Євдокія Григорівна виїжджала разом із сином, а на зиму поверталася до Києва. Ці дослідження тривали упродовж всього теплого часу року в літні сезони 1942 та 1943 років в Кагарлицькому районі, на землях радгоспу, який зберіг свою життєздатність під час окупації. Еміль Хоменко пригадує, що мати організувала поїздку до Кагарлика, щоб «підгодувати» його, ослаблого від голоду. Згадує, як вони ходили по зруйнованих квартирах та збирали підручники, які він читав потім у своїй дитячій схованці на дереві. За експедицію у Кагарлицький район мати здобула близько 500 ховрахів, які «пішли на шубу фрау Ензен, секретарці окупаційного директора Інституту Шеделя». Син не розуміє дотепер, чому вони не виїхали до Німеччини разом з німцями (як Сергій Парамонов, Лев Шелюжко, Микола Шарлемань) і не уникали репресій та переслідувань радянською владою.

Повоєнне життя

Наукові ступені й звання (кандидата наук та старшого наукового співробітника) здобути ще навесні 1940 р., були підтверджені лише навесні 1946 р. Зокрема, 30 березня 1940 р. Рада Інституту зоології АН УРСР присудила вчений ступінь кандидата біологічних наук, що вже по війні підтверджено дипломом, виданим ВАК СРСР від 30.03.1946 р. Рішенням Президії АН УРСР від 25 квітня 1940 р. Є. Решетник була затверджена у вченому званні старшого наукового співробітника за спеціальністю «Зоологія» (особ. справа). Атестат видано лише 1946 року (30.03.1946, ВАК, Москва).

По війні працювала в ІЗАН у відділі хребетних (1946–1950). У перших повоєнних довідниках АН Євдокію Григорівну згадують серед ключових співробітників академії: «Решетник Євдокія Григорівна (1903) — зоолог, біолог-еколог, кандидат біологічних наук; старший науковий співробітник лабораторії хребетних (1946–1950) Інституту зоології» (Історія..., 2008: с. 87). У ці роки вона активно займається вивченням ховрахів і видає дві статті, що часто цитуються й дотепер: про нові підвиди ховраха крапчастого (Решетник, 1946) та про систематику й поширення в Україні ховрахів (Решетник, 1948). Власне, ці дослідження були започатковані Є. Решетник ще під час війни (див. вище), потім продовжено по війні в експедиціях до різних регіонів, зокрема в Бессарабію та на Волинь, звідки нею описано нові підвиди ховрахів.

У 1948 році засудили і вислали в Мордовію сина Еміля, як члена ОУН, і майже відразу засудили й чоловіка, Якова (обидва відбули повних 8 років, до 1956). Чоловіка звинувачували ще й у дезертирстві («фронт двигался, на восток, а ты двигался на запад») — так влада інтерпретувала те, що він, призваний до воєнкомату в Самарі, потім був комісований через слабкий зір. Еміль Хоменко відбув 6 місяців тюрми, потім пройшов «зони» Мордовії, Караганди, Воркути. У 1949 році зустрів у Мордовії Миколу Щербака, який до 1954 р. відбував там покарання. «На зоні» вчив англійську і спілкувався англійською (факт свідчить про освіченість засуджених). Доля сина Решетник, Еміля Хоменка, склалася нелегко, плани та мрії талановитої та високоосвіченої людини не здійснилися через репресії та гоніння. У 1947 році він поступає на перший курс фізичного факультету, але наступного року припиняє навчання через засудження (ув'язнений разом з Григорієм Підоплічком та ще кількома активістами). Захистив диплом лише у 1963 році. За дипломом — інженер-електрик, кібернетик, математик, навчався у аспірантурі Інституту кібернетики. За покликанням — філолог, перекладач (як батько). Переклав українською «Доробу» Джека Лондона. Гонорар за переклад «поклав на книжку і жив на проценти, бюджет — 25 крб.» Потім писав різні статті до «Молодої гвардії» під різними псевдонімами. Через засудження не міг влаштуватися на роботу.

У 1993 р. Еміль записав зі слів матері (у якої на той час вже був дуже слабкий зір) її спогади про Олену Телігу, які були опубліковані 1994 р. в «Українському слові» під назвою «Моя Оленіана». Згадує, що пропонував матері «трохи пом'якшити» деякі епізоди та загальний емоційний тон твору, але Євдокія Решетник не погодилася на ці зміни. Цей твір є підтвердженням

Рис. 4. Євдокія Решетник, 14 березня 1950 р., Київ. Фото зроблено на день народження, за рік до засудження. Фото з сімейного архіву (дата зазначена на звороті світліни). Відбула 4 роки колонії (з 10-ти присуджених), вийшла до-строково «завдяки» смерті Сталіна.

Fig. 4. Evdokia Reshetnyk, 14 March 1950, Kyiv. The photo was taken on her birthday, a year before her conviction. Photo from the family's archive (the date is indicated on the photo's back).

того, що у свої 90 років і до кінця життя Євдокія Решетник лишалася незламною, вірною своїм принципам людиною та особистістю з активною життєвою позицією, яка вболівала за майбутнє своєї країни та майбутніх поколінь, до яких вона і звертається цим твором.

Майже відразу по війні почався період повоєнних репресій всіх тих, хто залишався в зоні окупації. Не обійшли вони й Євдокію Григорівну, її чоловіка й сина. Ці процеси набували жаклих і нелюдських форм, нерідко людей звинувачували у зовсім надуманих проблемах. Особливо жакливим було те, що до таких процесів, а точніше — їхньої «розкрутки» долучали людей, які самі чимало пережили і глибоко всередині тримали злобу на тих, хто просто ризикував їхнім життям, проте виміщалося все негативне не на владі чи внутрішніх ворогах з того ж боку фронту, а на тих, хто залишався по той бік фронту, в окупації, уникнувши і мобілізації, і евакуації. Не обійшло це і Євдокію Григорівну, яка залишалася у 1941–1943 рр. у Києві і працювала в Інституті захисту рослин. Дуже скоро почалися численні засідання відділів, профкоми і парткоми, а також виклики до слідчих; науковця почали звинувачувати у співпраці з ворогами й окупантами, у дружбі з ненадійними людьми (серед яких Парамонов і Шарлемань) тощо⁶.

25 квітня 1951 р. виписано постанову на її арешт. Звинувачували у тому, що її не розстріляло гестапо у 1942 році, що вона не аплодувала на 70-ліття вождя народів (на цей час і чоловіка і сина було вже ув'язнено): «Як же мені було йому ляпати...», — згадує Решетник у «Мій Оленіані». До цього на неї писали доноси «свої» ж колеги. Так, син згадує, що Євдокія Григорівна зауважила на засіданні інституту, що якась співробітниця (Еміль пригадує прізвище нібито «Німчук») використовує чужі матеріали, які видає за власні дослідження. Її порядність та чесність як вченої, так і людини не давали спокою численним недоброзичливцям. Решетник було висунуто звинувачення і означення «озлоблена мати й жінка» та направлено до Чернігівської колонії, де вона відбула 4 роки (1951–1955 рр.). Вона була звільнена після смерті Сталіна та реабілітована у 1956–1957 рр. Після звільнення працювала районним ентомологом Києво-Святошинської СЕС (1955–1961). З 1961 р. повернулася до роботи в рідному Інституті зоології, де й працювала надалі, аж до 1986 р.⁷, проте лише за тимчасовими трудовими угодами, які постійно переписувалися щороку, а то й щопівроку.

Померла 22.10.1996 р., похована у Києві на Совському цвинтарі.

⁶ Окремі документи цього періоду зберігалися в архіві відділу екології ІЗАН (з архіву Сокура) і були переглянуті нашими колегами та переказані нам, проте тоді ж знищені через потребу вивільнення шаф (це було 28.03.2012 на біостанції «Теремки»). Фактично документами тепер є лише записи бесід з тими, хто читав ті документи. Єдиним явним захисником Решетник був акад. Свириденко, інші співробітники (чий виступи є в протоколах) виступали за засудження Є.Г. Кілька надісланих нам тоді вражень: «... тон этих протоколов был уж очень сталинский... Лизоблюдство, доносительство и грязь», «... судя по исправлениям, это черновики протоколов заседаний парткома, профсобраний, в которых участвовал [зав. відділом]. В этих бумагах было озвучено имя Шарлеманя как нацистского пособника... Е. Решетник проходила в этих протоколах, как его пособница, и осуждали эти протоколы какого-то высокопоставленного институтского деятеля с фамилией на М., который якобы пытался подействовать восстановлению Е. Решетник на работе в институте».

⁷ Особова справа Є. Решетник в ІЗАН закрита 1986 р.

Фахові доробки

Теріологічні дослідження

Євдокія Решетник відома, насамперед, завдяки дослідженням біології та мінливості гризунів з родів *Spalax* (сліпаки) та *Spermophilus* (ховрахи). В її працях 1939–1965 рр. докладно описано особливості екології, морфології та поширення цих груп з описом нових видів і підвидів. Зокрема, нею описано (як підвид) унікального сліпака — *Spalax arenarius* — вид ссавців з найвужчим серед усіх європейських хребетних ареалом. Особливістю її досліджень було проведення системних досліджень різних груп ссавців, без огляду на тотальний інтерес інших дослідників до кон'юнктурних тем, якими на той час були дослідження шкодочинності або корисності тварин.

Наукові публікації

Євдокія Решетник є автором близько 20 наукових статей, виданих у відомих зоологічних виданнях, таких як: «Збірник праць Зоологічного музею» (1939, 1941), «Бюллетень МОИП» (1946), «Труди Інституту зоології АН Укр. РСР» (1948), «Наземні хребетні України» (Наукова думка, 1965), «Вестник зоологии» (1970, 1971).

Найвідомішими її працями за даними Гугл-академії є такі (скорочено, без латини):

- «До систематики і географічного поширення сліпаків в УРСР» (Решетник, 1939),
- «Матеріали до вивчення систематики ... та екології сліпаків УРСР» (Решетник, 1941),
- «О новых подвидах крапчатого суслика» (Решетник, 1946),
- «Систематика і географічне поширення ховрахів (*Citellus*) в УРСР» (Решетник, 1948),
- «Європейський ховрах (*Citellus citellus* L.) в Закарпатській області» (Решетник, 1965).

Наукові праці й надалі були пов'язані з гризунами та їхньою мінливістю, зокрема її цікавили відмінності підвидів ховрахів (Решетник, Балахин, 1967 та ін.). Найдивнішим є те, що дослідження ховрахів, започатковані Євдокією Григорівною ще у передвоєнні роки і в часи роботи в окупації, були так само представлені в публікаціях М. Шарлеманя, надрукованих у 1945–1949 рр. в німецьких журналах (докладніше про дослідження під час війни буде написано в окремій статті).

Зоологічні колекції ННПМ

Євдокія Решетник значну частину життя працювала у штаті «музейних відділів» Інституту зоології. Вона була вмілим колектором і таксидермістом і збагатила фонди зоологічного музею сотнями зразків тих видів, які були об'єктами її досліджень.

У колекціях відділу зоології ННПМ зберігаються типові серії описаних нею таксонів гризунів, у т. ч. *Spalax polonicus arenarius* Reshetnik, 1939 (нині визнаний самостійним видом), *Citellus suslica ognevi* Reshetnik, 1946, *Citellus suslica volhynensis* Reshetnik, 1946 (Загороднюк, Шевченко, 2001). Там само зберігаються й значні за обсягом серії гризунів, зібраних нею в різних регіонах України (Волинь, Закарпаття, Причорномор'я, Поділля, Подніпров'я, Слобожанщина) та Молдови.

Біографічні дослідження

Як архіваріус Інституту зоології та людина, небайдужа до долі науковців, Євдокія Решетник ретельно вела особові справи колег, а щодо найяскравіших постатей, у т. ч. репресованих радянською владою, вона готувала розгорнуті матеріали та робила біографічні узагальнення.

Серед таких доробків варто згадати публікації пам'яті М. Шарлеманя (Решетник, 1970), з яким вона працювала в Інституті захисту рослин під час окупації 1941–1943 рр., Івана Іваненка, з яким їй пощастило працювати разом у Харкові та Асканії-Нова (Решетник, 1998), нею зібрано унікальні архівні дані про С. Парамонова, нещодавно опрацьовані (Корнеев, 2014).

Останнім часом набула відомості її публікація-спогад «Моя Оленіана», присвячена зустрічам з О. Телігою у катівнях гестапо (Решетник, 1994).

Подяка

Автор вдячна Емілію Хоменку за величезну допомогу у з'ясуванні невідомих сторінок з життя і творчості Євдокії Решетник, а також колегам, які сприяли у з'ясуванні багатьох деталей з біографії і творчого спадку Євдокії Григорівни, у тому числі І. Поліщуку (заповідник Асканія-Нова), І. Загороднюку (ННПМ НАН України), В. Корнеєву (Інститут зоології НАН України). Моя подяка В. Радченку, Л. Годлевській, В. Пархоменку та бібліотекарям Інституту зоології НАН України за допомогу у бібліографічному пошуку. Моя подяка З. Баркасі за допомогу у підготовці англійських частин статті.

Література

- Адміністративно-територіальний поділ* Полтавщини (1648–2012 рр.): довідник з історії адміністративно-територіального поділу / Редкол.: Білоус, Г. П., Білоусько, О. А., Гудим, В. В. та ін.; упоряд.: Васильєва, Ю. О., Жук, В. Н., Коротенко, В. В. та ін. — Вид. друге, перероб. і доп. — Полтава : ТОВ «АСМІ», 2012. — 400 с.
- Білокінь, С.* Київська вчена корпорація (20–50-ті рр. ХХ ст.) / С. Білокінь // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: 36. ст. — Київ, 2008. — Вип. 14. — С. 288–305.
- Грама, В. М.* Очерк о жизни и научной деятельности профессора Харьковского университета Сергея Ивановича Медведева // Известия Харьковского энтомологического общества / Харьковское энтомологическое общество. — Харьков, 1998. — Том 6, Вып. 2. — С. 155–163.
- Грама, В. М.* Степовий науково-дослідний інститут — заповідник «Чапли» (1929–1932 рр.): нові сторінки з історії біоценологічних досліджень в Асканії-Нова: коментарі та післямова до рукопису С. І. Медведева «Заповідник «Чапли» и его значение в изучении природных условий в степи» // Вісці Харківського ентомологічного товариства. — 2008. — Том 16, вип. 1–2. — С. 78–86. — <https://goo.gl/6tZACz>
- Загороднюк, І.* Іван Сахно та розвиток зоології й музейної справи на Луганщині: історичні розвідки // Вісник Національного науково-природничого музею. — 2011. — № 9. — С. 69–89.
- Загороднюк, І. В., Шевченко, Л. С.* Mammalia // Каталог типових екземплярів зоологічного музею ННПМ НАН України / Под ред. Е. М. Писанца; Зоол. музей ННПМ НАНУ. — Киев, 2001. — С. 105–121. — <https://goo.gl/zOH2dU>
- Історія* Національної академії наук України (1941–1945): Частина 2. Додатки / Онищенко, О. С. [та ін.]. — Київ, 2007. — 576 с.
- Історія* Національної академії наук України. 1946–1950 / Яременко, Л. М., Старовойт, С. В., Березовський, О. М., Кучмаренко, В. А. (упорядн.). упоряд.; редкол.: О. С. Онищенко (голов. ред.) [та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т архівознавства, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. — Київ, 2008. — Частина 2 (Додатки). — 716 с. — (Джерела з історії науки в Україні).
- Іваненко, І. Д., Решетник, Е. Г.* Памяти Николая Ивановича Гавриленко (1889—1971) // Вестник зоологии. — 1971. — № 9. — С. 87–88.
- Корнеєв, В. О.* Справжнє життя Сергея Лесного (матеріали до біографії Сергія Яковича Парамонова) // Українська ентомофауністика. — 2014. — Том 5, № 1. — С. 1–36.
- Коробченко, М.* Євдокія Решетник та її внесок у розвиток зоології в Україні // Природничі музеї: роль в освіті та науці / ННПМ НАН України. — Київ, 1915. — Том 2. — С. 164–165.
- Мазурмович, Б. Н.* Розвиток зоології на Україні. — Київ : Вид-во КДУ, 1972. — 230 с.
- Решетник, Є. Г.* До екології жайворонків в умовах району Асканія-Нова // Збірник праць зоологічного музею АН УРСР. — 1937. — № 20. — С. 3–40.
- Решетник, Є. Г.* До систематики і географічного поширення сліпаків (Spalacidae) в УРСР // Збірник праць зоологічного музею АН УРСР. — 1939. — Вип. 23. — С. 3–21.
- Решетник, Є. Г.* Матеріали до вивчення систематики, географічного поширення та екології сліпаків (Spalacinae) УРСР // Збірник праць Зоологічного музею. — Київ, 1941. — Вип. 24. — С. 23–95.
- Решетник, Є. Г.* О новых подвидах крапчатого суслика *Citellus suslica volhynensis* subsp. nov. и *Citellus suslica ognevi* subsp. nov. // Бюллетень МОИП. Отделение биологии. — 1946. — Том 51, № 6. — С. 25–27.
- Решетник, Є. Г.* Систематика і географічне поширення ховрахів (*Citellus*) в УРСР // Труды Института зоологии АН Укр. РСР. — Київ, 1948. — Том 1. — С. 84–113.
- Решетник, Є. Г.* Європейський ховрах (*Citellus citellus* L.) в Закарпатській області // Наземні хребетні України : Республіканський міжвідомчий збірник. — Київ : Наукова думка, 1965. — С. 122–123.
- Решетник, Є. Г.* Памяти Николая Васильевича Шарлеманя (1887–1970) // Вестник зоологии. — 1970. — № 6. — С. 87–89.
- Решетник, Є.* Моя Оленіана // Українське слово. — 1994. — № 10.

Решетник, Е. Г. Памяти Ивана Демьяновича Иваненко // Актуальні питання збереження та відновлення степових екосистем : Міжнар. конф., присвяч. 100-річчю заповідання асканійського степу, 21–23 травня 1998 р. — Асканія-Нова, 1998. — С. 121–123.

Решетник, Е. Г., Балахин, Н. О. О некоторых различиях трех подвидов сусликов рода *Citellus* фауны УССР // Доповіді АН УРСР. — 1967. — Том 5Б. — С. 465–468.

Українські традиції: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://traditions.org.ua/kalendarni-sviata/vesnianyi-tsykl/1662-14-bereznia-yavdokhy>.

Хохлова, О. М. М. В. Шарлемань. Життєвий шлях. Наукова спадщина. — Полтава, 1998. — 160 с.

Євдокія Решетник (1903–1996) — видатна постать в історії академічної зоології та екології в Україні. — **Коробченко, М.** — Євдокія Решетник — український зоолог, еколог, колектор, біограф і патріот України. Значна частина її наукової діяльності пов'язана зі Зоологічним музеєм та Інститутом зоології АНУ. Наведено біографічні довідки про її навчання у вищій школі та в аспірантурі при Харківському філіалі Всеукраїнського зоолого-біологічного інституту, та про роботу в Києві, у зоопарку та Зообіологічному інституті УАН (Зообін). В аспірантурі пройшла школу екологічних досліджень у групі В. Станчинського, на базі Степового інституту в Асканії-Нова. У Києві з 1936 р. стала науковим співробітником Зообіну (згодом як Інститут зоології, ІЗАН), здійснила численні експедиції в різні регіони України з метою вивчення сліпаків та ховрахів. За час своєї наукової діяльності збрала значні колекційні серії, що зберігаються дотепер. Решетник була у числі науковців, які залишалися працівниками інституту та зберігачами фондів музею в часи німецької окупації, продовжувала експедиційні дослідження, тоді ж працювала у Червоному Хресті. По війні залишилася в ІЗАН, 1951 р. була репресована, після звільнення продовжила вивчення гризунів, а згодом захопилася веденням біографічних досліджень людей, з якими працювала в різні періоди життя.

Ключові слова: Євдокія Решетник, персоналії, зоологія, екологія, Україна, репресії.

Адреса для зв'язку: М. Коробченко; Національний науково-природничий музей НАН України, вул. Б. Хмельницького, 15, Київ 01601 Україна; aquamarine@ukr.net